

Віталій Криворучко (м. Київ)

1969 рік: реакція українського населення на резонансні події зовнішньої та внутрішньої політики СРСР

У статті розглядаються суспільно-політичні настрої в УРСР наприкінці 1960-х років, які вивчаються крізь призму звітів КДБ УРСР та ЦК КПУ. Аналіз, зроблений на основі документів Галузевого державного архіву Служби безпеки України, дозволяє окреслити проблемне коло питань та охарактеризувати їхню тематичну спрямованість. Основну увагу приділено питанням, які стосувались реакції населення на замах на Л.І.Брежнєва, військового конфлікту на радянсько-китайському кордоні, реакції на якість постачання продуктів харчування та промислових товарів, а також на перебіг світового політичного процесу, а також проблемам внутрішнього життя республіки та країни.

Ключові слова: суспільно-політичні настрої, ціни, Л. Брежнєв, П. Шелест, Китай.

Vitalii Kryvoruchko

1969: response of the population of the Ukrainian Soviet Socialist Republic to the foreign policy and life inside in USSR

Price hike due to expecting for a war: anxious atmosphere in the UkrUSSr in 1969 through KGB reports. The article examines popular social and political atmosphere in the UkrUSSr in 1969 that are studied through Ukrainian KGB reports. Analyzing the documents of the SBU Central State Archive allows to envelop the general key questions and define their thematic direction. The main focus is directed to the group of questions that analyze the popular response on the assassination attempt of Leonid Brezhnev, the military conflict on the Soviet-Chinese border; quality of food and household supplies, as well as reactions to the political events around the world and inside the republic and the Soviet Union.

Key words: Political atmosphere, prices, L. Brezhnev, P. Shelest, China.

Vitalii Kryvoruchko

1969 год: реакция украинского населения на резонансные события внешней и внутренней политики СССР

В статье рассматриваются общественно-политические настроения в УССР конца 1960-х годов, которые изучаются сквозь призму отчетов республиканского КГБ ЦК КПУ. Анализ, сделанный на основе документов Отраслевого государственного архива Службы безопасности Украины, позволяет очертить круг проблемных вопросов и охарактеризовать их тематическую направленность. Основное внимание уделено группе вопросов, касающихся реакции населения на покушение на Л.И.Брежнев, а также на военный конфликт на советско-китайской границе; реакции на качество поставки продуктов питания и промышленных товаров. Рассматривается реакция на ход мирового политического процесса, а также проблемы внутренней жизни республики и страны.

Ключевые слова: общественно-политические настроения, цены, Л. Брежнев, П. Шелест, Китай.

Перед дослідником суспільно-політичних настроїв у Радянському Союзі постає цілий перелік серйозних проблем. Фактична відсутність відкритих соціологічних досліджень змушує звертатись до різноманітних архівних матеріалів. Важливим джерелом інформації про внутрішньополітичну ситуацію в СРСР є звіти, які надавали радянські органи державної безпеки керівництву країни. Республіканський комітет держбезпеки у свою чергу інформував про настрої населення в Українській РСР вищому партійному керівництву республіки. Такі звіти, як правило, стосувались тем та подій, які, на думку співробітників КДБ, мали суспільний резонанс та могли суттєво вплинути на настрої населення республіки. Теми, які заслуговували на особливу увагу, відслідковувались у щоденному режимі (наприклад під час чехословацької кризи (1968 р.) або конфлікту на кордоні з Китаєм (1969 р.) КДБ надавало подібні звіти частіше, ніж раз на добу). Менш важливим темам присвячувались один-два звіти.

Основною тематикою таких звітів були питання міжнародної політики, особливо під час виникнення кризових ситуацій у відносинах СРСР з іншими державами (Китай, США, ЧССР, і т.д.); питання внутрішньо-політичного життя; настрої та акції, які вчиняла творча інтелігенція (з'їзди письменників, зміни у керівництві Спілки письменників УРСР і т.д.). Подібною тематикою просякнуті звіти Комітету держбезпеки за 1969 рік. Співробітники радянських спецслужб проводили негласний моніторинг настроїв населення України стосовно загострення відносин СРСР з Китаєм та вивчали реакцію пересічних громадян на цінову політику держави на продукти харчування та перебої з їхнім постачанням.

Обласні управління КДБ готували звіти про «факти негативної реакції населення, які були викликані чутками про можливе підвищення цін на продовольчі та промислові товари, різким скорочення продажу м'яса та м'ясних продуктів, яке носило тимчасовий характер, а також нестабільністю ринкових цін з постійною тенденцією

до зростання». У звіті, яке надало Одеське управління КДБ, йшлося про «негативні висловлювання стосовно продажу м'яса одним сортом, що негативно відображалось на бюджетах родини; слабкий асортимент «м'ясомолочної продукції та її поганої якості; майже повну відсутність у державній торговій мережі продукції птахівництва; неналежне забезпечення овочами, особливо картоплею; відсутність свіжої риби». Також невдоволення викликала «повна відсутність цілої групи промислових товарів - взуття, пальт, костюмів, дитячого одягу». Окремо у звіті спецслужб зазначалось, що серед осіб єврейської національності активно поширюються чутки про відсутність товарів у зв'язку з майбутньою грошовою реформою. Згідно з резолюцією, яка є на документі, про ситуацію на Одещині озайомлено першого секретаря ЦК КПУ П.Ю. Шелеста¹.

Детальний звіт, присвячений реагуванню населення на рівень постачання продуктів харчування та промислових товарів, КДБ УРСР підготував у червні 1969-го на базі моніторингу настроїв у Луганській та Дніпропетровській областях. В ньому наводилися висловлювання робітника шахти «Лисичанськвугілля» Луганської області В.І. Захарова: «Для того, щоб дати вугілля, треба поїсти м'яса, а його в магазинах немає. Наш уряд не дбає про шахтарів»²; обурення викладача Дніпропетровського музичного училища Т.С. Костюк: «Мене вражає дорожнеча на ринку. Яловичина в окремі дні коштує 4 карбованці. Крім того, за нею треба вистояти в черзі. В магазинах м'яса майже не буває. (...) Дуже дорогі овочі. Те, що раніше коштувало копійки, тепер те ж саме коштує. Але ж це нові гроші, тож ціни піднялись на ці продукти в 10 разів»³. «Відчувається велика нестача м'яса, риби, тушонки, а птиці в магазині немає зовсім. Ковбасні вироби останнім часом стали дуже низької якості. В черзі треба стояти навіть за оселедцем, який буває дуже рідко», - скаржився співробітник Луганського машинобудівного інституту А.А. Мельник⁴. Студент медичного інституту того ж міста Б.Д. Зієвський, член КПРС,

¹ ГДА СБУ, ф.16, оп.1, спр. 971, арк. 96–97.

² Там само, спр. 973, арк. 50.

³ Там само, арк. 50–51.

⁴ Там само, арк. 51.

заявляв, що після грошової реформи «ціни зросли у 10 разів, а зарплата стала у 10 разів меншою»⁵. У звіті наведено фрагмент листа, написаного касиром магазину № 2 Жовтневого району міста Дніпропетровська Єжовою Т.П. жительці Волгоградської області М.А. Беляєвій: «Мене обурює, чому немає в магазинах ні хороших ковбас, ні м'яса, ні птиці, черевиків, хутра, шуб, шапок, платків і т.д. Немає їдалень, у яких можна було б поїсти, звільнивши себе від кухонної роботи вдома. (...) Лист цей порвіть, а то 10 років отримаєте при нашій соціалістичній демократії»⁶. Житель селища Рожнятів Івано-Франківської області, колишній сотник УПА Шумей через нестачу продуктів робив висновок про початок війни незабаром: «У райцентрі Рожнятів їсти нема чого, потрібних продуктів немає. Мабуть, ведеться підготовка до війни і створюють запас на базах»⁷.

Нерідко під час приватних розмов в 1969 році порушувалася тема про відмінність у постачанні продуктів харчування за кордоном та у СРСР. Так, студент 1 курсу Дніпропетровського сільськогосподарського інституту Ю.Р. Озеров у розмові з однокурсниками (один з яких, очевидно, повідомив про це КДБ) зазначив: «Скоро підвищать ціни на ряд продуктів, в тому числі і на м'ясо. Робітникам на Заході живеться набагато краще. Там вони тиждень попрацюють і мають можливість купити все, аж до автомобіля, а в нас дорожнеча і у продажу малий асортимент продуктів»⁸. Суголосну думку висловлював начальник бюджетного сектора Луганського міськфінвідділу Я.І. Гунченко: «Туристична група, яка повернулася з ЧСР, залишилася незадоволена своєю поїздкою і через погане ставлення до неї чехів, і через те, що в містах Чехословаччини в промислових, а особливо продуктових магазинах у великій кількості радянські товари-делікатеси: ікра, балики і т.д., що не завжди буває в Радянському Союзі»⁹.

Окрім думок на тему продовольчої політики радянської держави, КДБ УРСР прагнув дізна-

тися реакцію населення на надзвичайну подію, яка трапилася вранці 22 січня 1969 року у Москві. Цього дня молодший лейтенант Радянської армії В.І. Ільїн вчинив замах на першого секретаря ЦК КПРС Л.І. Брежнєва. В.І. Ільїн випустив 16 куль у другу машину в кортежі, в якій зазвичай їздив Л.І. Брежнєв, однак того дня в ній перебували космонавти О.А. Леонов, А.Г. Ніколаєв, В.В. Терешкова та Г.Т. Береговий. Космонавти не постраждали проте було смертельно поранено водія – І. Жаркова. Був поранений також мотоцикліст ескорту, який зумів скерувати мотоцикл на нападника і збити його з ніг.

Приховати інцидент не було можливості, у зв'язку з тим, що подія транслювалася у прямому ефірі. Наступного дня після теракту в газеті «Правда» з'явилося повідомлення: «22 січня під час урочистої зустрічі льотчиків-космонавтів здійснений провокаційний акт – було зроблено кілька пострілів по автомашині, в якій слідували космонавти тт. Береговий, Ніколаєв, Терешкова, Леонов. В результаті зазнали поранень водій автомашини і мотоцикліст, який супроводжував кортеж. Ніхто з космонавтів не постраждав. Той, хто стріляв, затриманий на місці злочину. Проводиться слідство»¹⁰.

У своїх звітах про реагування населення на теракт КДБ УРСР поділило «респондентів» на 3 групи: 1) ті, хто засуджували замах та вважали, що мішенню мали бути космонавти, як і писала радянська преса; 2) ті, хто засуджували замах і були переконані, що мішенню мав бути Л.І. Брежнєв; 3) ті, хто схвалювали замах та вважали, що мішенню мав бути Л.І. Брежнєв.

Більшість представників першої групи пов'язували напад з діяльністю іноземних держав. «Це постріли іноземної розвідки. Я собі не можу уявити, що в Радянському Союзі можуть бути такі негідники. Наші слідчі органи, безумовно, доведуть цю справу до кінця. Інакше бути не може. Всю шайку треба знищити і широко про це оголосити», – не приховував своїх почуттів робітник Київського молочного заводу

⁵ ГДА СБУ, ф.16, оп.1, спр. 971, арк. 52.

⁶ Там само, арк. 51–52.

⁷ Там само, арк. 53.

⁸ Там само, арк. 51.

⁹ Там само. – Арк.52–53.

¹⁰ *Зенькович Н. А.* Покушения и инсценировки. От Ленина до Ельцина. – М.: Олма-Пресс, 1998. – С.183.

Полиновський¹¹. Свою версію невдалого замаху висловив заступник начальника ковальського цеху Донецького машинобудівного заводу Каплан: «Тут видно американський почерк, їхня школа. В них деякі гади вчать... Мабуть, тут замішані і чехи»¹². Схожі думки висловлював і робітник залізничної станції «Чернівці» Н.І. Белов: «Цього паразита купили американці, змусили стріляти у космонавтів з тим, щоб потім кричати на весь світ, що стріляють (...) не тільки в США, але і в СРСР»¹³. Побачив «заокеанський слід» у здійсненому теракті й робітник Костопільського домобудівного комбінату Рівненської області М.К. Єгоров: «Цей замах, мабуть, робота американської розвідки, яка хотіла завадити нашому святу»¹⁴. Начальник спеціального конструкторського бюро заводу «Фотоприлад» Черкаської області І.Н. Петров був переконаний у тому: «Стріляла куплена людина, яка продала своє життя, мабуть, іноземній розвідці. Зроблено це з такою метою, щоб показати, що не тільки в США, але і в нашій країні можливі подібні випадки»¹⁵. Подібної думки притримувався електрослюсар Дніпропетровського заводу імені Карла Лібкнехта П.С. Жадан: «Американська розвідка до нас закидає терористів, щоб створити видимість, начебто в нас в країні така ж анархія, як і в США, і звичайно, щоб зіпсувати нам свято зустрічі космонавтів»¹⁶. Спецслужби основного противника СРСР звинувачував студент 3 курсу Дніпропетровського гірничого інституту Ю. Кожик: «Це дії ЦРУ. Вони на такі справи здатні, піднімуть потім цього злочинця на щит, зроблять героєм, буде реклама»¹⁷. На думку молодшого наукового співробітника гірничої медицини Донецького науково-дослідного

інституту Петренка «цей випадок може бути провокацією з боку ФРН, яка направила для здійснення терористичного акту когось із чехів, щоби таким чином загострити відносини між СРСР та Чехословаччиною»¹⁸. Натомість інженер Сімферопольського аеропорту Хорошун притримувався версії про причетність китайських спецслужб до вчинення теракту: «Постріли біля Кремля – це провокаційні дії, які здійснені за завданням іноземної розвідки або злочинця купили китайці»¹⁹. Редактор Львівської телестудії Сковчиляс пов'язав теракт із актом самоспалення чеського студента Я. Палаха та висловив припущення, що «у космонавтів стріляв чеський терорист»²⁰. Робітник Хмельницького автобусного парку Л.Д. Олійник звинувачував західні розвідки загалом: «Людина, яка стріляла, мабуть куплена за долари та виконувала волю імперіалістів та їхніх розвідок. Добре, що уряд оголосив про цей факт народу. Потрібно провести мітинги, що трудівники засудили підлі дії злочинців»²¹.

Деякі «респонденти» були переконані, що злочинець, який стріляв у космонавтів належить до групи релігійних фанатиків. Так, заступник головного бухгалтера Мукачівського лікувального об'єднання В.І. Услімберов заявляв: «Цей замах зроблено за завданням сектантів, тому що космонавти вторглися у небесні сфери». Схожої думки притримувалась і економіст планово-фінансового відділу Комітету по пресі О.А. Поряденна: «Я вважаю, що зговір підготували представники релігії, щоби таким чином помститися космонавтам та налякати їх своїми діями, за те що вони спростували віру у потойбічні сили і різного роду богів»²².

¹¹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 971, арк. 159.

¹² Там само.

¹³ Там само, арк. 166.

¹⁴ Там само, арк. 174.

¹⁵ Там само, арк. 166.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само, арк. 160.

¹⁹ Там само, арк. 166.

²⁰ Там само, арк. 175.

²¹ Там само, арк. 159.

²² Там само, арк. 168.

Представники другої групи, найчисленнішої у звітах КДБ, були впевнені, що метою замаху були «керівники партії та уряду», а не космонавти як це прагнула подати радянська преса. «Невже до нас починає проникати західна мода вбивати політичних діячів. Мабуть той, хто стріляв, мав намір стріляти в ту машину, де їхали члени уряду», – заявляв старший вальцювальник холодного прокату заводу «Запоріжсталь» В. Булат²³. Не вірив, що об'єктом теракту були космонавти і студент другого курсу Дніпропетровського медичного інституту Ю.М. Кисельов: «По радіо кажуть, що якийсь злочинець стріляв у космонавтів, поранив шофера та мотоцикліста. Всім ясно, що він стріляв у членів уряду, а не у космонавтів, але не знав, у якій машині вони знаходяться»²⁴ «Тут все явно, стріляли не у космонавтів, а розраховували, що в другій машині буде уряд», – говорила лікар Хмельницької міської лікарні Є.І. Осадча²⁵. «Те, що стріляли не в космонавтів, а в керівників партії – це ясно», – вважав начальник ливарного цеху Донецького машинобудівного заводу Прозоров²⁶. Такої ж думки був і начальник відділу праці та заробітної плати Чернігівського комбінату синтетичних волокон Б.І. Самей: «Судячи з усього, постріли були не у космонавтів, а у керівників партії та уряду. Стрілець, видно, помилився»²⁷. Завідувач учбовою частиною музичної школи у Чернігові Волков у розмові з викладачами (один з яких, напевно, і доніс в КДБ) порівняв СРСР з Заходом: «До чого розпустився народ, якщо в нас починають стріляти в керівників, як у Америці»²⁸. З подіями у США порівнював московський теракт і робітник шахти № 10 імені Артема треста «Комунарськвугілля» Луганської області В.Н. Шевченко, який у присутності робітників бригади

сказав: «Замах був не на космонавтів, а на уряд, щоб довести, що не тільки у США вбиваються президентів, а і в Радянському Союзі»²⁹.

Співробітниками Комітету держбезпеки були зафіксовані схвальні відгуки на дії особи, яка наважилася здійснити постріли у бік урядового кортежу. Гірничий майстер шахти імені Баженова тресту «Макіїввугілля» Донецької області А.Л. Юрченко, в бесіді з колегами висловив переконання: «Це стріляли не в космонавтів, постріли призначалися партії та уряду, але переплутали машини. Шкода, що їх не прихлопнули»³⁰. «Давно в нас в Союзі цього не було. (...) Стріляла одна людина, скоро будуть інші», – заявляв старший майстер Луганського машинобудівного інституту О.П. Карауш³¹. Схвалював дії терориста і житель села Любиковичи Сарненького району Рівненської області П.М. Калкош, який, за даними КДБ, дізнався про подію з програми радіостанції «Голос Америки»: «Стріляли в одного з керівників КПСР і шкода, що не влучили. Треба було вбивати. Правильно роблять, що стріляють відкрито, хай знають за кордоном»³². Після таких сміливих висловлювань О.П. Карауш та П.М. Калкош були взяті КДБ в перевірку. Житель Івано-Франківська Вайберг, про якого КДБ було відомо, що він «антирадянськи налаштований та слухає ворожі голоси», висловив жаль, що стріляли у космонавтів, а не в членів уряду³³. Інші мотиви для схвалення дій В.І. Ільїна висловив водій автотранспорту станції Миколаїв І.Г. Кравцов: «Погано, що не постріляли цих космонавтів». На зауваження іншого робітника, що космонавти йому нічого поганого не зробили, І.Г. Кравцов начебто відповів, що «їм живеться, як у раю»³⁴.

²³ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 971, арк. 158.

²⁴ Там само, арк. 165.

²⁵ Там само, арк. 162.

²⁶ Там само, арк. 160.

²⁷ Там само, арк. 165.

²⁸ Там само, арк. 161.

²⁹ Там само, арк. 165.

³⁰ Там само, арк. 163.

³¹ Там само, арк. 171.

³² Там само, арк. 172.

³³ Там само, арк. 178.

³⁴ Там само.

Варто зазначити, що у звітах КДБ, присвячених теракту у січні 1969 року, значна увага приділялася висловлюванням громадян, в яких йшлося про вжиття жорстких заходів у країні у зв'язку із замахом на знаних осіб в Радянському Союзі. «Я думаю, що постріли на Красній площі говорять про те, що багато хто з нас розпустився та не зустрічає обмежень у своїх діях. Треба більше давити таких негідників», – стверджував інженер Запорізького заводу «Комунар» К.М. Фучаджий³⁵. З ним був згоден і провідний інженер Конотопського електромеханічного заводу А.М. Скринніков: «Треба покінчувати з лібералізмом. Через це всякий шмаркач робить що хоче, розпустились далі нема куди. Треба вживати найжорсткіших заходів до випадів ворожих елементів³⁶». На занадто ліберальні радянські закони скаржився начальник юридичного бюро Чернігівського комбінату синтетичних волокон, член КПРС, А.А. Погребняк: «Мені як юристу не зрозуміла законодавча слабина по відношенню до злочинців. Ворожі елементи безкарно піднімають голову. Багато говоримо про гуманізм, але мало виявляємо жорсткості»³⁷.

Поряд з тими хто вимагав більш жорстких дій від влади, були й ті, хто таких дій побоювався. «Як би не почалися масові репресії», – висловлював свою стурбованість інженер техніки безпеки Київського заводу «Радіоприлад» Омельченко³⁸. Про спонукальні чинники дій терориста роздумував робітник тресту «Львівгаз» Якубенчук: «Це могла зробити невдоволена людина у зв'язку з ускладненнями з продуктами харчування і підвищенням ринкових цін»³⁹.

В контексті розмов про посилення пильності, зміцнення трудової дисципліни, які фіксувало КДБ, часто зустрічається прізвище Й.В. Сталіна. «В наш час треба повернутись до сталінської дисципліни, щоб усіх злочинців суворо карати», –

сказав у присутності підлеглих голова колгоспу «Жовтень» Острозького району Рівненської області П.І. Облапенко⁴⁰. «По-сталінськи посилити боротьбу з ворожими елементами» пропонував слюсар заводу «Комунар» у Запоріжжі В.М. Полежай⁴¹. «Ми дуже гуманно ставимось до багатьох видів злочинів. Непогано б мати сьогодні другого Сталіна, котрий би збільшив покарання за подібні злочини», – такою була думка начальника цеху № 40 Сумського насосного заводу А.П. Петрова, яка потрапила у звіти КДБ⁴².

На тлі позитивних відгуків на адресу Й. Сталіна, у негативному контексті у звітах КДБ згадується прізвище відстороненого від влади Микити Хрущова. «Всього цього могло не статися, якби Хрущов не розігнав органи державної безпеки і не розвалив роботу у сфері ідеології», – стверджував старший редактор відділу місцевих видань в обласних центрах республіканського Комітету друку Н.П. Долошенко⁴³. Звинувачував М. Хрущова у всіх бідах в країні і начальник лабораторії Запорізького особливого конструкторського бюро «Прогрес» А.І. Бражко: «За час перебування у керівництві ЦК КПРС Хрущова зроблено багато помилкових і шкідливих тверджень про те, що в нашій країні немає політичних злочинців і в зв'язку з цим було послаблено боротьбу з антирадянською діяльністю з боку окремої категорії громадян»⁴⁴.

Навесні 1969 року спеціальні підрозділи Комітету держбезпеки «збирали думки» пересічних громадян з приводу збройного конфлікту СРСР з Китаєм. Прикрий інцидент стався в районі острова Даманський (китайською – Дженьбао). В ніч з 1 на 2 березня 1969 року близько 77 китайських військовослужбовців в зимовому камуфляжі, озброєних карабінами і автоматами Калашнікова, переправилися на

³⁵ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 971, арк. 169.

³⁶ Там само, арк. 170.

³⁷ Там само, – Арк.170–171.

³⁸ Там само, арк. 162.

³⁹ Там само, арк. 177.

⁴⁰ Там само, арк. 176.

⁴¹ Там само, арк. 169–170.

⁴² Там само, арк. 177–178

⁴³ Там само, арк. 175.

⁴⁴ Там само, арк. 176.

Даманський. Радянські прикордонники застосували стрілецьку зброю, БМП та міномети. У бою 2 березня загинув 31 радянський прикордонник, 14 зазнали поранень⁴⁵. Втрати китайської сторони (за оцінкою комісії КДБ СРСР під головуванням генерал-полковника М.С. Захарова) становили 39 осіб, убитими.

Перший звіт про реагування населення республіки на повідомлення радянської преси про збройний інцидент на радянсько-китайському кордоні КДБ УРСР підготував 4 березня 1969 року. В ньому в основному містились відгуки із засудженням дій китайської сторони. Так «знищити всіх китайських провокаторів, які перейшли наш кордон» пропонував робітник транспортного цеху Дарницького шовкового комбінату М.Д. Філін⁴⁶. «За кожного вбитого нашого солдата вбивати десять китайців, або вони знахабніють і нашу країну поглине жовта китайська хвиля», – пропонував робітник шахти номер 4 тресту «Краснолучвугілля» Луганської області В.І. Ляхов⁴⁷. Слюсар Дніпропетровського ремонтно-механічного цеху заводу металургійного обладнання П.Є. Бітков своє обурення з приводу подій на острові Даманський спрямував у бік китайського лідера Мао Цзедун: «Ну що ще треба китайцям? Скільки їм допомагали, а вони нам тепер відплачують провокаціями. А ми ж їм безкоштовно збудували електростанцію. Замість того, щоб справді виступити проти капіталістів, вони виступають проти своїх. Мені не віриться, що Мао комуніст. І нікого в Китаї не знайдеться, щоб Мао вбити»⁴⁸. Смерті китайського лідера зажадала працівниця Івано-Франківської обласної бібліотеки К.А. Келлер⁴⁹.

Вже у першому звіті КДБ про реакцію населення на події на радянсько-китайському кордоні зустрічаємо непоодинокі фіксування панічних настроїв. Так викладач Сумського музичного

училища А.Н. Голован роздумовував наступним чином: «Китайці провокують війну. Вона їм необхідна для отримання економічного поштовху, для зміцнення свого становища у світі. Вони спроможні на все, навіть на війну з Радянським Союзом»⁵⁰. Робітник контори «Вторчермет» Гаркуша з Сумської області так описував зростаючі панічні настрої у жителів північно-східного регіону України: «В нас у поселенні «Хіммістечко» почали з магазинів розкуповувати всі продукти. Навіть те, що лежало роками. Мабуть люди, дізнавшись про події на кордоні, подумали, що буде війна»⁵¹. Побоювання з приводу майбутньої радянсько-китайської війни висловлювала і співробітниця Полтавського облздраввідділу М.Г. Сербіна: «Всі ми обурені та стурбовані провокацією китайських хунвейбінів, які порушили наш кордон. В мене син та зять – військові льотчики. Я би не хотіла, щоб вони стали жертвами свавілля, яке здійснює Мао Цзедун»⁵².

Асистент кафедри фармакології Вінницького медичного інституту А.П. Кабернік заявив: «З китайцями важко буде воювати, бо вони мають великі людські резерви. Уряд не випадково проводить переселення молоді до радянського кордону. Китай вже має атомні підводні човни. Вони можуть проти СРСР кинути живу силу і техніку, в тому числі атомну зброю. А це значить війна»⁵³. Пенсіонер, житель міста Хмельницька А.С. Сашин у приватному спілкуванні, яка була зафіксована спецслужбами, запевняв співбесідників: «Наша дружба з братськими народами тріщить по всіх швах. Відвернувся від нас Китай, ставши ворогом, гірку пілюлю піднесла Чехословаччина, ще раніше порвала будь-які зв'язки з нами Індонезія, гниють в тюрмах тисячі комуністів. Так може бути в майбутньому і з В'єтнамом, куди щодня ми вкладаємо до 2 мільйонів рублів»⁵⁴.

⁴⁵ Рябушкин Д.С. Мифы Даманского. – М.: АСТ; Транзиткнига, 2004. – С. 45.

⁴⁶ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 971, арк. 251.

⁴⁷ Там само, арк. 252.

⁴⁸ Там само, арк. 250–251.

⁴⁹ Там само, арк. 254.

⁵⁰ Там само, арк. 252–253

⁵¹ Там само, арк. 253.

⁵² Там само, арк. 254.

⁵³ Там само, арк. 279.

⁵⁴ Там само, арк. 279.

Як «нездорові судження» були сприйняті радянськими спецслужбами висловлювання жителя Івано-Франківська Р.С. Епштейн: «Нагрянули б китайці або й сам дідько та забрав би наш хвалений рай в пекло. А то пани є пани, вони мають велику суму грошей, а ми жалюгідну пенсію. На неї існувати важко»⁵⁵.

14-15 березня 1969 року відбувся друг етап збройного конфлікту (або як його називала радянська преса – «інциденту»). Цього разу крім БМП та мінометів були застосовані танки та установки залпового вогню «Град»⁵⁶.

Вже 16 березня КДБ підготував черговий огляд думок різних верств населення республіки з приводу подій на острові Даманський.

При ознайомленні з інформаційним повідомленням КДБ кидається у вічі той факт, що населення України активно підхопило термін радянської преси про так званих «китайських фашистів». Так, контролер київського заводу «Арсенал» С.С. Бутенко пропонував «нещадно стріляти в китайських фашистів»⁵⁷, а студент Харківського інституту культури Т.В. Подіков висловлював наміри їхати на Далекий Схід для боротьби з «китайськими фашистами»⁵⁸. Разом з тим, у донесеннях радянських спецслужб у середині березня 1969 року значно більше уваги приділяється висловлюванням громадян, які кваліфікувалися як «обивательські», «шкідливі» або «ворожі»⁵⁹. Так заступник директора Інституту фізіології ім. О.О. Богомольця, член КПРС Рябчун наступним чином сформулював критичні зауваження на адресу радянської дипломатії: «Повідомлення радянського уряду дуже хвилюють, бо може початись війна. Наглість китайців веде до цього. Чому все це сталося, не можу зрозуміти. Дивно, що досі не врегульовано прикордонні демаркаційні питання з Китаєм. Це недопустимо, щоб якийсь нікому не потрібний острівець став приводом для військового кон-

флікту між соціалістичними країнами»⁶⁰. Досить критично на адресу радянського уряду висловився і член Спілки журналістів України Зарячинський: «Цей конфлікт приносить велику шкоду світовому комуністичному руху. Страшні чехословацькі події і тепер перестрілка з Китаєм – все це тільки на шкоду нам. Наш авторитет і так упав низько в очах прогресивної світової громадськості. А тепер він зруйнується до кінця. Люди, які ще вірили комуністам, які можуть збудувати світ на справедливій гуманній основі, тепер втратять цю віру. Зрештою, яка різниця між комуністами та імперіалістами?»⁶¹. «Народу важко розібратись хто правий, а хто винуватий, оскільки він далекий від великої політики і не має детальних матеріалів. А газети та радіо нашої країни висвітлюють події в Китаї однобічно та на нашу користь. Для того, щоб розібратись, треба почути дві сторони. Ми знаємо, що китайський народ працелюбний, народ-революціонер і нам багато треба в них повчитись», – не приховував своїх думок викладач математики середньої школи № 18 міста Чернівці С.Н. Образцов⁶². Невдоволеність відсутністю повної і об'єктивної інформації про радянсько-китайський конфлікт демонстрував артист Луганського драматичного театру П.Г. Афанасьєв: «Ми ще не знаємо істини. Кричимо, що Мао ворог. Ми так само кричали, що Тіто ворог, а потім наказано було вважати його другом, хоча його політика залишилась незмінною. Так само буде і з Мао. Будуть вважати його марксистом і другом»⁶³.

Особливо ретельно вивчалися співробітниками органів держбезпеки настрої у середовищі «колишніх учасників націоналістичного підпілля». Засуджений за націоналістичну діяльність житель міста Дніпропетровська (нині м. Дніпро) С.Н. Демкович у розмові з агентами КДБ заявив: «Китайці ведуть жорстку боротьбу проти банди Хрущово-ревізіоністів, тобто радянського уряду.

⁵⁵ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 971, арк. 255.

⁵⁶ *Рябушкин. Д.С.* Вказ. праця. – С. 189.

⁵⁷ ГДА СБУ, ф.16, оп.1, спр. 971, арк. 351.

⁵⁸ Там само, арк. 352.

⁵⁹ Там само, арк. 349, 357.

⁶⁰ Там само, арк. 349.

⁶¹ Там само, арк. 357.

⁶² Там само, арк. 349.

⁶³ Там само, арк. 349-350.

Ворожнеча породжена тим, що радянський уряд не дає можливості соціалістичним країнам самостійно будувати соціалізм, а робити це треба під диктовку Радянського Союзу. Інцидент на радянсько-китайському кордоні закономірний»⁶⁴. Житель Львівської області М.І. Матійв, якого у звіті називаються «об'єктом зацікавленості органів КДБ», заявляє: «Китай має рацію, щодо претензій на острів Даманський. Ці землі колись належали Китаю, і він законно вимагає їх повернення. Тепер без війни не обійдеться»⁶⁵.

Завдяки інформаційним повідомленням КДБ на адресу вищого партійного керівництва республіки можливо відобразити спектр думок населення УРСР стосовно відмови радянським урядом провести 1 травня 1969 року військового параду. На тлі загального схвалення рішення радянського уряду фіксувались непоодинокі роздуми-версії про причини скасування урочистого огляду військ у День міжнародної солідарності трудящих. Машиніст холодильних приладів на моторному заводі міста Запоріжжя Р. Хацан був переконаний, що «скасування традиційних військових парадів викликане недавніми подіями на Красній площі у Москві під час зустрічі космо-

навтів, коли була зроблена спроба здійснити замах на керівників уряду. Тому боячись повторення таких акцій, уряд вирішив скасувати парад»⁶⁶.

Аналізуючи настрої населення в республіці у 1969 році можемо дійти певних узагальнюючих висновків. Процес ритмічного постачання товарів у роздрібну торговельну мережу в першу чергу продовольства, було одним із пріоритетних для більшості громадян. Відсутність у магазинах цілих груп товарів, їхня погана якість та високі ціни викликали невдоволення різних груп населення. У 1969 році високими в українському соціумі були очікування воєнних дій, спричинене суперечкою Радянського Союзу з Китаєм щодо острова Даманський. Саме у березні 1969-го зафіксовано найбільший сплеск чуток, що призвело до масового скуповування населенням України товарів першої необхідності. Панічних настроїв та гнітючої тривоги серед різних прошарків населення вдалося подолати лише восени 1969 року, коли відбулися переговори глав урядів СРСР і КНР, на яких було досягнуто угоди про необхідність перегляду радянсько-китайського кордону.

References

- Zenkovich N.A. Pokuchenie i incenirovki. Ot Lenina do Elcina. Moskva, Olma-press, 1998 [in Russian].
Rybuchkin D.S. Mifi Damaskogo – Moskva, AST, 2004 [in Russian].

⁶⁴ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 972, арк. 29-30.

⁶⁵ Там само, арк. 30.

⁶⁶ Там само, арк. 20.